

razmotrio povijesnu ulogu Crkve u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske i komunističke Jugoslavije. Sustavno se suprotstavljao objedama o Crkvi u Hrvata u srpskoj historiografiji, unatoč mnogim opasnostima koje su bile s tim povezane. Na objavljivanje životopisa Milana Grlovića potaknula ga je potreba da, kao član Hrvatskoga novinarskog društva, obnovi sjećanje na njegova utemeljitelja i prvoga predsjednika u povodu 140. obljetnice rođenja i ujedno pruži prilog 740. obljetnici grada Križevaca koji je Grlovića uvrstio među svoje zaslužne građane. Knjiga je podijeljena u tri tematske cjeline. U prvoj su iznijeti biografski podaci o Milanu Grloviću na temelju dnevnika sačuvanog u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu i bibliografija njegovih objavljenih (10) i prevedenih (3) knjiga. Drugi dio obrađuje Hrvatsko novinarsko društvo od prve Grlovićeve zamisli iz 1877. godine do njegova osnutka 18. prosinca 1910. godine. Sadržava i prilog s Grlovićevim govorom na osnivačkoj skupštini toga društva i popis njegovih prvih članova. U trećem dijelu objavljeni su životopisi petorice zaslužnih Križevčana (Nikole Zdenčaja, Mirka Ožegovića, Antuna Nemčića, Alberta Ognjana štrige i Franje Markovića) kao izvadak iz najznačajnijeg Grlovićevog djela *Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća* (Zagreb, 1898.–1900.). To djelo sa 150 životopisa (48 pjesnika i književnika, 44 znanstvenika, 38 političara i 20 umjetnika) još uvijek predstavlja nezaobilazan biografski leksikon za XIX. stoljeće. Značajan je bio i Grlovićev prinos ediciji Odbora za proslavu pedesetgodišnjice preporoda hrvatske književnosti (*Slava preporoditeljem*, Zagreb 1885.), u kojoj je priredio glavni prilog »Muževi ilirske dobi (1835.–1850.)« sa 76 životopisa znamenitih iliraca. No, najveće Grlovićeve zasluge autor nalazi u njegovom tridesetpetogodišnjem novinarskom radu tijekom kojega je promovirao dignitet novinarskog zvanja u hrvatskoj javnosti, bio urednik ili član uredništva gotovo svih hrvatskih novina, pokrenuo prvi kulturno-informativni list »Hrvatski svjetozor« (Zagreb, 1877.–1878.), dao prve iscrpne preglede novina u hrvatskim zemljama i hrvatskih novina u inozemstvu i napisao više od dvjesto članaka, najvećim dijelom kazališnih kritika. Promicanjem pak ideje o osnutku Hrvatskoga novinarskog društva, koja se, nakon prvih neuspjeha 1877. i 1888., ostvarila tek 1910. godine, Grlović je dao ključan doprinos razvoju moderne hrvatske građanske kulture, jer se razvijeno novinstvo općenito smatra jednim od najvažnijih obilježja modernoga građanskog društva. Petešićevu knjigu odlikuje novinarski stil, no utemeljena je na arhivskim izvorima i opremljena znanstvenim aparatom, pa to ne umanjuje njezinu vrijednost već je samo čini zanimljivijom. Unatoč svome skromnom opsegu zaslužuje pozornost kao vrijedan prilog upoznavanju hrvatske kulturne povijesti na prijelazu stoljeća i kao dokument za proučavanje povijesti hrvatskoga novinarstva, jer donosi do sada neobjavljene podatke o pretpovijesti Hrvatskoga novinarskog društva.

Zoran Grijak

*CTIBOR NEČAS, Pusobeni urednich lekarek v Bosne a Hercegovine v letech 1892–1918, Masarykova univerzita, Brno, 1992., 137 str.*

Upravo u vrijeme kada su se nad Bosnom i Hercegovinom počeli navdviijati zlosutni ratni oblaci, u Brnu je Ctibor Nečas (r. 1913.), profesor Instituta za srednju, jugoistočnu i istočnu Europu tamošnjeg Filozofskog fakulteta završavao svoju knjigu o djelatnosti službenih liječnica u Bosni i Hercegovini na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Nije to knjiga o nekoj posebno važnoj temi političke ili gospodarske povijesti, prije bi se kazalo da je riječ o knjizi (izašla je u biblioteci »Znanost u džepu« u malom formatu) koja obrađuje temu

s ruba društvenog života. Ipak, smatram da je vrijedno i potrebno predstaviti rezultate Nečasova istraživanja hrvatskoj stručnoj javnosti.

U knjizi se opisuje djelatnost tzv. službenih liječnica koje je zajedničko ministarstvo financija Austro-Ugarske postavljalo da obavljaju medicinsku praksu u okupiranim, kasnije anektiranim pokrajinama. Nečasov je rad utemeljen na rezultatima dosadašnjih spoznaja u historiografiji, kao i na temelju analize onodobnog tiska i arhivskih izvora u Bosni i Hercegovini, Češkoj i Poljskoj.

Na početku Nečas objašnjava koji su razlozi naveli ministarstvo financija da uvede takvu instituciju. Naime, zbog vjerskih razloga muslimanske su žene nerado pristajale na preglede kod muških liječnika. Stoga je bečki dermatolog i profesor Sveučilišta I. Neumann, koji je bio i glavni savjetnik ministarstva financija za pitanja zdravstva u BiH, godine 1891. predložio da se u medicinsku službu u te zemlje pošalju liječnice. Bio je to vrlo revolucionaran prijedlog s obzirom na to da žene u Austro-Ugarskoj nisu imale pravo studiranja na medicinskim fakultetima niti su im priznavanje diplome stečene u inozemstvu. Tek 1895. u ugarskom, a 1900. u austrijskom dijelu Dvojne monarhije ženama je dopušten studij medicine.

U Tuzlu odnosno u Sarajevo prva je službena liječnica na eksperimentalno radno mjesto bila poslana već 1891. Dvije godine potom, 1893. u Tuzli i Mostaru otvorena su stalna radna mjesta, dok se u Sarajevu i Banjaluci to dogodilo 1899., u Travniku 1902., te u Bihaću 1908. godine. Time je svih šest okružnih centara u BiH dobilo svoje službene liječnice.

Budući da je jedan od glavnih uvjeta koji su kandidatice morale ispuniti, osim diplome medicinskog fakulteta, bila mogućnost komunikacije s domaćim stanovništvom, u obzir za izbor na mjesto službene liječnice ponajprije su dolazile pripadnice slavenskih naroda. Tako se i dogodilo da su na ta mjesta postavljane Čehinje i Poljakinje.

Prva je službena liječnica bila Anna Bayer (1853.–1924.). Rođena u Češkoj, studirala je medicinu u Zürichu i Bernu. Zbog obiteljskih i financijskih poteškoća morala se vratiti u Češku, gdje je nastavila izvanredno studirati, a između 1879. i 1881. opet je u Bernu, gdje je i doktorirala 30. studenoga 1881. godine. Time je postala druga češka liječnica (prva, Bohuslava Keck, doktorirala je godinu ranije u Zürichu). Budući da nije mogla nostrificirati diplomu, radila je kao asistentica na klinikama u Češkoj i inozemstvu. Nezaдовоľjna takvim statusom, ona se i javila na natječaj ministarstva financija Austro-Ugarske za mjesto službene liječnice u Bosni – i bila izabrana. Otišla je u Tuzlu, vjerojatno već tad smatrajući to samo privremenim poslom koji će joj olakšati nostrifikaciju diplome. Od samog dolaska u Bosnu imala je niz problema: dugo nije riješila pitanje plaće, nije imala stan niti ordinaciju. A tek problemi s neuobičajeno oštrom klimom! Neko je vrijeme zbog nepriviknutosti na bosanske klimatske i životne uvjete bila ozbiljno bolesna.

Unatoč svim nedaćama uspjela je dobro organizirati medicinsku djelatnost, a vodila je računa i o zdravstvenoj edukaciji. Za tromjesečna boravka u Tuzli liječila je 294 pacijentice iz grada i okolice, među kojima su mnoge prvi put u životu dobile medicinsku pomoć. U kolovozu 1892. godine A. Bayer je na vlastiti zahtjev premještena u Sarajevo, čiji ju je položaj podsjećao na švicarski gorski ambijent. Tamo se uključila u rad ženskog društva, predlagala otvaranje tečajeva kuhanja, zanimala se za ručne radove, družila s A. P. Irby. Došla je i u sukob sa svojim nadležnima kada je odbila ispuniti nalog da se počne baviti administrativnim poslovima. Čak je dobila i ukor od okružnog načelnika E. Mraovića, nakon čega je dala ostavku i o svemu obavijestila ministra Kallayja. Svoju ostavku nije htjela povući ni kad je ukor povučen, a Kallay izričito zabranio da se službene liječnice koriste za administrativne poslove. Stoga je na kraju siječnja 1893. ministarstvo financija donijelo odluku o prestanku njena radnog odnosa. Anna Bayer vratila se u Češku i isprva držala predavanja o svojoj službi i pisala feljtone o Bosni. Neko je vrijeme boravila u Švicarskoj, a potom je do kraja života bila učiteljica u Češkoj.

U trećem dijelu svoje knjige Nečas nas upoznaje s biografijama i djelatnošću službenih liječnica u Mostaru, Tuzli i Sarajevu, te u Banjaluci, Travniku i Bihaću. Dok je

djelatnost liječnica u prva tri mjesta opisana dosta opširno, na djelatnost liječnica u potonja tri grada Nečas se tek osvrnuo.

Bohuslava Keck (1854.–1911.) bila je prva Čehinja s diplomom medicinskog fakulteta. Dobila ju je u Zürichu gdje je studirala između 1874. i 1880. godine. Kako nije dobila nostrifikaciju diplome, a ne želeći napustiti Prag, radila je kao asistent u ginekološkoj klinici. Nakon što se javila na natječaj za službenu liječnicu u BiH, izabrana je i poslana u Mostar. Tamo se pojavila na početku 1893. godine i odmah započela medicinsku djelatnost. Odmah je postigla zapažene rezultate. Vrhunac je dosegla 1898. godine kada je liječila 1127 pacijenata (57% žena, 31% djevojčica i 12% dječaka) od kojih je preko polovice bilo islamske vjeroispovijesti. I ona je vodila brigu o medicinskoj edukaciji, pa je, na primjer, između 1905. i 1907. za mostarski *Osvit* napisala niz članaka o zdravstvenoj problematici. Već od samog početka svoje mostarske karijere pomagala je pojedincima u učenju čitanja i pisanja, a od školske godine 1900./1. predavala je na višoj djevojačkoj školi u Mostaru.

Teodora Krajewska (1854.–1935.) bila je isprva učiteljica u Varšavi, a nakon što je obudovjela upustila se u svojoj tridesetoj godini u avanturu i počela studirati fizičke i prirodne znanosti u Ženevi, te medicinu u Ženevi i Bernu. Nakon završena studija 1892. godine natjecala se za mjesto službene liječnice u BiH. Uz radno mjesto dobila je i austrougarsko državljanstvo. Namještena je u Tuzli. Godine 1899. premještena je u Sarajevo, gdje je ostala do umirovljenja 1922. Predavala je u nekim sarajevskim školama, a bavila se i političko-kulturnom djelatnošću među Poljacima u BiH. Nečas ističe da je svojim radnim rezultatima Krajewska postupno postala vodeća među službenim liječnicama.

Jadwiga Olszewska (1855.–1932.) isprva je pohađala tečajeve za porodilje u Petrogradu. Otišavši u Pariz, udala se, ali joj brak nije dugo trajao. Nakon raskida s mužem počela je studirati medicinu u Parizu. Završila je 1894. godine, a prvo radno mjesto našla je u Požarevcu u Srbiji kao asistent u bolnici. Od proljeća 1899. godine radila je kao službena liječnica u Tuzli, gdje je dočekala umirovljenje i gdje je i umrla u veljači 1932. godine.

Vrlo kratko Nečas govori o osnivanju liječničkih ordinacija u Banjaluci, Travniku i Bihaću i službenim liječnicama koje su djelovale u tim mjestima. U Banjaluci je tu djelatnost nakratko obavljala Gisela Kuhn (1867.–1943.). U Travniku je službena liječnica bila Rosa Einhorn (r. 1872.), a u Bihaću Kornelija Rakić (1879.–1952.). Potonja je 1912. premještena u Banjaluku, a 1917. u Mostar. Nakon propasti Austro-Ugarske radila je kao liječnica u mostarskoj bolnici i kao liječnica okružnog suda u Mostaru.

Kao prilog knjizi Nečas je dodao »ekskurs« o ulozi i mjestu službenih liječnica u nastojanjima žena da im se dopusti studij medicine i priznaju diplome, te dao osnovne podatke o položaju žena u medicini u 19. stoljeću.

Vrlo su zanimljivi dijelovi Nečasove knjige o iskustvima službenih liječnica u svakodnevnoj medicinskoj praksi, naime njihovi opisi zdravstvene situacije u BiH što su ih pisali u svojim izvještajima, člancima ili dnevničkim zapisima. Dolazeći iz druge kulturne sredine, i uz to još dodatno obrazovane u medicinskoj struci, one se nisu mogle naćuditi, na primjer, kako cijela obitelj jede drvenim žlicama iz iste zdjele, odnosno golim rukama, bez pribora. Ili, stalno su se borile protiv navade da svi piju vodu iz iste posude. Posebno su osuđivale pijenje hladne vode nakon ionako siromašna i nehranjiva, a teško probavljiva jela. O kavi i duhanu da se i ne govori. U jednom svom zapisu B. Keck ističe da je to neumjereno uživanje kofeina i nikotina ipak manje škodljivo za muškarce koji se više kreću po otvorenom i bave teškim fizičkim poslovima, negoli za žene koje većinu vremena provode u zatvorenim i rijetko provjetravanim prostorijama. Negodovale su liječnice i protiv »spartanskog« odnosa prema djeci da ih se pere u hladnoj vodi i vrlo brzo osuši ili čak još mokre zamata, ili da ih se uopće ne pere nego samo otire vlažnim ručnikom. U tome su vidjele i veliku smrtnost djece u najranijoj životnoj dobi, te su pokušavale educirati žene kako postupati s djecom.

U zaključku Nečas ističe značenje institucije službenih liječnica u Bosni i Hercegovini. Neka njegove dvije posljednje rečenice zaključče i ovaj prikaz: »Bohuslava Keck, Teodora Krajewska, Jadwiga Olszewska i Kornelija Rakić usadile su svoje korijenje u svoju drugu

domovinu' i njene stanovnike, s kojima su ostale praktički do kraja svojih snaga. Spominjanje njihova poštenog i zaslužnog rada, posvećenog potrebama muslimanski i drugih žena u Bosni i Hercegovini, valja smatrati za čin povijesne pravde i izraz priznanja.«

*Damir Agičić*

*ANTON SCHERER, Deutschland und Österreich in der öffentlichen Meinung der BR Jugoslawien und Kroatiens von heute, Danubio – Suevia 5, Donaueschinger Beiträge 95, Graz 1994., 67 str.*

Dr. Anton Scherer (Obrovac, Bačka, 1922.), povjesničar, povjesničar književnosti, biograf i bibliograf, još od studentskih dana (1942–47.) u Beču, Berlinu, Innsbrucku i Grazu (germanistika, slavistika, povijest, geografija, etnologija i filozofija) prati i izučava povijest jugoistočne Europe, napose slavenskog juga. U austrijskim i njemačkim stručnim krugovima Scherer je poznat (prvenstveno) kao iskazani istraživač povijesti i kulture nijemstva na europskom jugoistoku.

Najnoviji Schererov rad »Deutschland und Österreich in der öffentlichen Meinung der BR Jugoslawien und Kroatiens von heute« (Njemačka i Austrija u javnom mišljenju SR Jugoslavije i Hrvatske danas), nevelika je knjiga koja već naslovom privlači pozornost.

Autor obrađuje najzanimljivije i najvažnije trenutke, događaje i probleme (pitanja) iz najnovijih jugoslavensko (srpsko) / hrvatsko-njemačkih / austrijskih odnosa. Schererova knjiga nije puko nabranje (kronologija) tih odnosa i događaja. Rad obiluje navodima i vrlo slikovitim svrsishodnim primjerima iz dalje i bliže prošlosti koji objektivno prikazuju i osnovne smjernice i probleme hrvatsko-srpskih odnosa i sukoba od vremena nastanka Kraljevine SHS/Jugoslavije do najnovijih dana i raspada SFR Jugoslavije. Tim više, Schererova knjiga ima osobit značaj u prikazivanju odnosa i pogleda Srba i Hrvata prema Nijemcima i Austrijancima, odnosno politici Njemačke i Austrije naspram sudbonosnih događaja na prostorima bivše Jugoslavije u posljednjih nekoliko godina.

Sve to osnažuje razloge za sagledavanje i prosudbu ovoga rada. Mnoga su pitanja, protupitanja i problemi koje autor prikazuje, razmatra i tumači. Scherer govori o Njemačkoj i Austriji u videnjima srpskih povjesničara, publicista, književnika i političara. Donosi srpska tumačenja njemačke i austrijske politike naspram događaja koji su prethodili raspadu SFR Jugoslavije (secesija Slovenije i Hrvatske) te odnosa njemačkih i austrijskih političara (politike) prema Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini i SR Jugoslaviji (Srbiji). Scherer piše i o srpskim tumačenjima / propagandi o navodnom njemačko (germansko) – katoličkom bloku, pangermanizmu, Četvrtom Reichu, novom svjetskom poretku, revanšizmu, pankatolicizmu, raznim drugim navodnim izmima te o srpskim videnjima ličnosti i političke uloge Genschera, Kohla, Mocka i mnogih drugih. Autor kritički progovara i o »političarima« rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini te njegovim uzrocima (rat u BiH naziva »tragedijom stoljeća«). Vrlo lucidno i točno, Scherer prikazuje srpske mitove od Kosovske bitke do danas, piše o srbijanskom »azijatskom kompleksu«, srpskom mentalitetu, kulturi, politici, kritici i »samokritici« (opoziciji). Izdvaja i posebno prikazuje likove i »djela« Nikole Pašića, Momčila Đujića, Vuka Draškovića, Vojislava Šešelja, Slobodana Miloševića i niza drugih nama dobro znanih. Piše i o srpskim povijesnim lažima i dezinformacijama srpske i svjetske javnosti od strane srpske politike. Zanimljiva su i Schererova tumačenja srpske ksenofobije, napose prema Nijemcima. Razmatra i ulogu i političke ineterese Velike